

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**USMENO-KNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM I TEOLOŠKOM
KONTEKSTU U KRIVODOLU KOD IMOTSKOGA**

MAJA BAŠIĆ

SPLIT, 2014.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska usmena književnost

**USMENO-KNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM I TEOLOŠKOM
KONTEKSTU U KRIVODOLU KOD IMOTSKOGA**

Studentica

Maja Bašić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2014. godine

SADRŽAJ

Uvod	5
1. Badnjak	6
2. Božić	7
1.1. Božićni ručak	8
1.2. Poslovice o Božiću	8
2. Stara i Nova godina.....	9
3. Vodokršće	9
4. Poklade.....	10
5. Cvitnica	11
6. Veliki petak.....	11
7. Bila subota	12
8. Uskrs	13
9. Jurjevo.....	14
10. Sveta Ana	15
11. Mrtvi dan	16
12. Sijela.....	17
13. Pastiri.....	17
14. Zagonetke	18
15. Ganga	20
16. Vile	24

16.1. Vilinske pisme	27
17. Višćice.....	31
Rječnik	33
Zaključak	37
Izvori	38
Vlastiti terenski zapisi	38
Popis kazivača:.....	38
Literatura	38
Mrežne stranice	39
Sažetak	40
Summary	41

Uvod

Kulturu hrvatskog naroda čine sva materijalna, duhovna i socijalna dobra koja su se tijekom vremena skupila u njemu. U narodnom životu i običajima najbolje su očuvane duhovne vrijednosti hrvatske baštine, a hrvatska usmena književnost važan je pokazatelj tradicijske kulture (Botica, 1998).

„Usmena književnost vrsta je govorenog priopćavanja za naročite potrebe među sudionicima neke povezane zajednice“ (Botica, 1995, str.9). Usmenu književnost čine predaje, legende, pjesme, zagonetke, poslovice, ali i pričanja o stvarnim događajima, sjećanja i svakidašnje pričanje. Usmeno pripovijedanje nastaje u međuigri tradicijskog modela i pripovjedačeva osobnog postupka jezičnim izražavanjem, izborom i karakterizacijom likova, načinom žive usmene interpretacije glasom, mimikom, pokretom... Pripovjedač često daje svoje osobno obilježje i uključivanjem u priču aluzija na vlastitu osobu ili okolicu. Isto tako i neki kraj može obilježiti opće poznati siže svojim regionalnim crtama ili povijesnim sjećanjima. Vjerno zapisane priče odstupaju od jezične norme rasporedom riječi i rečenica, gramatički nepravilnim oblicima, prepletanjem standarnih i dijalektalnih oblika i razgovornim stilom (Bošković-Stulli, 1997).

Kad čitamo usmenu pripovjetku upoznajemo samo jedan sloj, onaj koji je izražen riječima i koji je dominantan. Umjetnost usmene književnosti u potpunosti se može percipirati jedino izravnim slušanjem kazivanja, sa stankama i šapatom, s emocionalnim unošenjem u tok kazivanja (Bošković-Stulli, 1984).

Jedan od glavnih predmeta etnoloških istraživanja su pučki običaji. Definiraju se kao ponašanja vezana za skupinu ljudi, koja su očuvana tradicijom i podržana normama, koja pomoću određene forme izražavaju nešto unutarnje na slikovit način. Običaji su uvijek u funkcionalnoj vezi s vremenom i okruženjem u kojima se izvode. Oni su pretkršćanski i kršćanski. Običaji su simbioza religijskih i svjetovnih motiva te je nemoguće odvojiti crkveno-kultno od pučkog-običajnog (Čapo-Žmegač, 1997).

Vjerno bilježeći pripovijedanje kazivača, pisati ću o usmenoj književnosti i pučkim običajima u Krivodolu kod Imotskoga, a služeći se pripadajućom literaturom, navesti ću univerzalne značajke pojedinih blagdana. U kazivanjima mještana tog kraja, susresti ćemo se sa općim karakteristikama određenih običaja, ali ćemo upoznati i lokalne posebnosti te kulturu svakodnevnice u Krivodolu i okolici.

1. Badnjak

Badnjak je dan uoči velikog kršćanskog blagdana Božića. Naziva se još i Badnjim danom, Badnjicom i Bonjim danom. Njegovo ime razvilo se iz starocrkvenoslavenskoga glagola bъdeti – "bdjeti" ili od glagola razbadriti se – "razbuditi se, biti budan". Badnjak je folklorno najbogatiji i najraznovrsniji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. Na taj dan priprema se hrana za Božić, blagoslovljenom vodom škrope se ukućani, domovi, stoka i njive, kuće i dvorovi kite se zelenilom, uređuju se božićni bor i jaslice. Badnji dan karakteriziraju i badnji post i badnja večera, večernja molitva, čekanje polnoćke i čestitarski ophodi (Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, 2010).

Značajna obilježja Badnjaka su božićne svijeće i božićno drvce koje su drevni pretkršćanski motivi (Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, 2010). Božićnim svijećama odaje se počast umrlim ukućanima, njihovo svjetlo simbolizira pobjedu svjetla nad tamom, a uz njih se vežu i neka magijska vjerovanja (Dragić, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, 2010). Božićno drvce simbolizira Krista koji je stablo života i svjetlo svijeta. Običaj kićenja bora ili jelke Hrvati su počeli prakticirati u drugoj polovici 19. stoljeća, preuzevši ga od srednjoeuropskih naroda (Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, 2010).

Badnjak je također naziv za drvo badnjak, koje se palilo na Badnju večer, a u nekim mjestima i za čovjeka koji ga je nosio (Dragić, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, 2008).

Pripreme za Badnjak tekle bi ti ovako. U sumrak bi se kuća kitila bršljanovin grančicama, najviše vrata i prozori. Kitila bi se zato da se sačuva od čari i uroka. Stopanjica bi pekla kolače, i kruv. Na tisto za kruv mećala bi znak križa. Izvrnula bi čašu i na 5 mista pritislula. Od ti krugova napravila bi križ. Muški bi u šumi usikli tri drveta, pa bi donili tri debela, koji se zovu badnjaci.

Kad bi došlo vreme od večere starješina bi govorio rozarje. Undan bi se večeralo. Posli večere, još bi se jednon zafalilo Bogu na darovima.

Nakon dva, tri sata, posli večere, starješina bi pošao unositi badnjake. Kad bi uša reka bi: „Faljen Isus!" A ukućani bi rekli: „Vazda Isus i Marija!" Undan bi on reka: „Dobro vam došao badnji dan i porođenje Isusovo!" Oni bi mu odgovorili: „I s tobom zajedno". I tako do tri puta.

Prvi badnjak je mora biti najveći. On bi se ložijo desno, a ona druga dva po redu. Ta tri badnjaka znače sveto trojstvo.

Kad bi se naložili badnjaci izmolila bi se još još koja molitva za mrtve. Posli molitve na red bi dolazila dica. Uzeli bi vriću sa slamom, pa je posipala po podu. Slama znači da je Isus bio u jaslama. Ona ostaje u kući sedan dana, do Mladenaca. Posli toga, kuća se mogla pomesti.

Kasnije bi se navisio ručak za sutra. Dok se on vario, čeljad bi pivala božićne pisme i veselila se. Mogli su doć i susidi, s njima se veseliti.¹

2. Božić

Božić je kršćanski blagdan kojim se slavi rođenje Isusa Krista. Očuvao se radostan običaj odlaska na polnoćku nakon koje se vjernici božićaju ili mirobože. Hrvatski katolici si tradicionalno čestitaju Božić riječima „Na dobro vam došo Božić, Sveto porođenje Isusovo!“ Popularna je stara narodna tradicija darivanja ukućana, prijatelja i siromašnih na Božić, a darovi koji se tom prigodom daju potrebitima nazivaju se božićnicom (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Za obiteljskim ručkom pale se božićne svijeće, ukućani se mole prije i poslije objeda, a po završetku jela i molitve, domaćin gasi svijeće čineći pritom znak križa. Osim zajedničke molitve, ukućani taj dan zajedno pjevaju božićne pjesme od kojih su najpoznatije „U sve vrime godišta“, „Radujte se narodi“ i „Kirije eleison“ (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Poznat je drevni apotropejski običaj božićnog pucanja iz vatrenog oružja kojem je cilj bilo tjeranje demonskih sila (Dragić, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, 2007), a očuvan je i običaj da te noći svjetlo gori kroz cijelu noć, što je simbol kršćanskog gostoprimstva (Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, 2010).

Prije ponoći išlo bi se u crkvu na misu. Posli mise čestitalo bi se onima koje se vidilo. Ujutro, kad bi se ustali, pozdravili bi Gospu i izmolili još koju molitvu. Unda bi čestitali jedno

¹ Kazivačica Olga Bašić.

drugom... Jedan bi reka: „Na dobro ti došao Božić i porođenje Božje!“, a drugi bi mu odgovorija: „I s tobom Bog dao, zajedno!“²

1.1. Božićni ručak

Za ručkom obavezno tribaju gorit tri voštane sviće. Prije ručka molilo se za božji blagoslov i za mrtve. Sviće se drže na srid stola, u drvenoj bukari, u mladoj šenici. Tri sviće znače sveto trojstvo. Šenica znači rodnost, da rode polja. Za vrime ručka, did bi uzejo bukaru i nazdravio. Reka bi: „Bože blagoslovi naša polja, vrtle, vinograde, stoku... sve koteće i leteće... a nas poživi Bog u dugu viku...i u malu grijū!“ Mi bi mu unda rekli: „Bog te čuo!“ pa bi pili svi redon. Kad bi završili ručak, svi bi zafalili Bogu. Did bi uzejo komadić, zamočijo bi ga u vino pa bi s njn gasio sviću. I dok bi to radijo napravijo bi znak križa i reka bi: „U ime Oca i Sina i Duha svetoga, Amen“. I onda bi ugasijo sviće. Taj komadić kruha da bi onome kome je za zdravlje bilo najpotribnije.

Posli ručka svako bi moga poći kud želi.³

1.2. Poslovice o Božiću

Kada komu slabo rodi vino, kaže se:

-Neće moći na Božić ni sviću utrnuti.

-Tko nema u kući na Božić, pola žita i pola slame, slabo će proći.

-Do Božića Kraljeviću Marko, od Božića jao, moja majko!

-Božić je jesenski svetac. (Što znači da treba štediti!).

-Bolji Božić kužan, nego južan. (Ako je jugo, biti će slaba godina; ako je bura, dobra).

-Božiću se veseli i ptica u gori i riba u vodi.

-Tko je dužan, i na Božić je tužan.⁴

² Kazivačica Olga Bašić.

³ Isto.

⁴ Kazivač Ljubomir Bašić.

2. Stara i Nova godina

Staru godinu ili Silvestrovo karakteriziraju prigodne molitve i blagoslivljanje posvećenom vodom. Nova godina je također veliki blagdan, u narodu poznat i kao Mlado lito ili Počelo (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008), a nerijetko se naziva i Malim Božićem ili Mladim Božićem. Nova godina označena je u tradicijskom kalendaru, ali je ljudi nisu slavili izvan doma, kao danas, nego su je dočekivali u kući, kao i Božić. Moralno značenje Božića prenosi se i na Staru odnosno Novu godinu i ponavljaju se pojedini božićni rituali i magijske radnje da bi se osigurala plodnost, uspjeh i sreća u narednoj godini. Svatko je nastojao taj dan provesti što ljepše i ugodnije te obilno ručati i popiti jer se vjerovalo da će mu onda takva biti cijela naredna godina (Rihtman-Auguštin, 1995).

Tradicionalna novogodišnja čestitka izgovarala se uz rukovanje i poljupce riječima „Na dobro vam došla Nova godina“ (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008). Kao i Božić, Nova godina obilježavala se i drevnim apotropejskim običajem pucanja iz vatrenog oružja (Dragić, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, 2008).

*Na Staru godinu popodne se išlo u crkvu na misu zahvalnicu. Za Novu se isto išlo crkvi. Tada se bolje se skuvalo, lipo si se moga najist. I bija je Čelic čagaj, tute bi se kupili momci i cure, šetali ... Za cile božićne blagdane tako...*⁵

3. Vodokršće

Vodokršće je blagdan koji predstavlja završetak božićnih blagdana, a slavi se 6. siječnja. Poznatiji je pod nazivima Sveta tri kralja ili Bogojavljenje, a nekada se zvao Tri mudraca od istoka. Običaj je da se na taj dan iz kuće iznosi božićni bor i, kao što ime Vodokršće govori, blagoslivlja se voda i njome domaćin škropi ukućane, kuću i stoku. Blagoslovljena voda čuva se do idućeg Vodokršća. Blagdan karakteriziraju i usmene lirske pjesme, maskirani ophodi zvjezdara i koledara i apotropejski obredi. Hrvati, kao i drugi

⁵ Isto.

Slaveni, njegovali su apotropejski običaj kupanja ili umivanja u obližnjim rijekama, za koji su također vjerovali da je najbolji lijek protiv kuge (Dragić, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, 2007).

Na Vodokršće se blagoslivala voda. To ponesesh sud u kojem ćeš ponit svetu vodu. U crkvi se voda blagoslovi pa zagrabiš malo vode i odneseš sa sobom. Pa bi sa ton vodon iša na polje i poškropijo polje. Na svaki komad malo poškropiš i moliš Boga. Virovanje, Očenaš, Zdravo Marijo, sve ono kako ide po redu, kako se uvijek moli....⁶

4. Poklade

Termin Poklade odnosi se na običaj maskiranih ophoda koji su se odvijali nakon svršetka božićnih blagdana pa do Čiste srijede, najčešće u utorak uoči te srijede. Različitim odjevnim rekvizitima ljudi su se nastojali zastrašujuće zamaskirati, nakon čega bi privezivali zvona za sebe te tako hodali proizvodeći buku i galamu, pjevajući i šaleći se. Vjerovali su da će na taj način otjerati demone od domova i štala, a upravo zbog tog vjerovanja maskirane ophode smatramo i apotropejskim običajem. U spomenutom razdoblju često su se održavale i svadbene svečanosti (Dragić, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, 2007).

Poklade su bile prije korizme, u drugom mjesecu, trećem... Trajale digod dulje, digod kraće. Do sedan nedilja. Zamaškarali bi se... Oblačilo u svakakvu staru robu. Stare vešte. Stare kapute. Neki bi se zamotali u lancun, neki bi na se stavili i bekinu. Muški bi znali zamotat glavu u šudar pa se praviti žensko... Ko bi šta tijo. Mećale bi se maske, a muški odali po selu od kuće do kuće pa nosali zvona, repove, rogove. Svi bi se oblačili, ne samo dica, i veliki... Odrasli bi išli i u druga sela, lipo doli, daleko od nas, u sva sela di bi stigli. Digod bi skinili masku pa si ih moga vidit, digod ne bi pa nisi zna ko je... I pekli se uštupci u kući. Malo bi izija uštupke pa u mačkare svi iz sela po drugin selin odali. Odalo se više dana.⁷

⁶ Kazivač Ljubomir Bašić.

⁷ Isto.

5. Cvitnica

Cvjetnica ili Nedjelja Muke Gospodnje blagdan je kojim se slavi Isusov trijumfalni ulazak u Jeruzalem, kada ga je narod dočekaao mašući palminim i maslinovim grančicama dok je on jahao na magarcu. Slavi se u nedjelju prije Uskrsa i uvod je u Veliki tjedan. Običaj je da se na taj dan mladi umivaju izvorskom vodom u koju se prethodno stavi proljetno cvijeće, najčešće ljubičice, a ponegdje su se u vodu stavljale i grančice bršljana ili drijena, koji se povezivao sa dobrim zdravljem. Vjerovalo se da taj čin umivanja donosi zdravlje i ljepotu lica. Na taj dan se također ide na svetu misu i obavljaju se procesije s blagoslovljenim palminim i maslinovim grančicama (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

*Dan prije Cvitnice ubrale bi se ljubice. Na Cvitnicu bi se prosule u vodu, pa bi se u toj vodi umili da bude lipše lice... Tako bi stari govorili, da će ko se umije u cvitnoj vodi, imat lipše lice. Ako bi se išlo u crkvu nosilo bi se cviće, jelica, one grane od jele, šta ko vijenac izgleda. Na nje bi se nakitilo male cvitiće. Te cvitiće bi se napravilo od krep papira i vezali to na jelinu granu. S tim se išlo na misu, koja bi trajala obično od osam pa do dvanest, velika misa to bila, nedilja cvitna. I nosili bi to na groblje.*⁸

6. Veliki petak

Veliki petak dio je vazmenog ili svetog trodnevlja u koje spadaju i Veliki četvrtak i Velika subota. Obilježava se u petak prije Uskrsa i spomendan je Isusove muke i smrti. To je dan žalovanja na koji se ne slavi euharistijsko slavlje, oltar je bez križa, svijećnjaka i cvijeća, a ne oglašavaju se ni crkvena zvona. Obilježava se pjevanjem Muke Gospodinove, Putem križa i ljubljnjem križa. Veliki petak karakteriziraju i post, pokora, osobna molitva i pomaganje nemoćnima i siromašnima (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008). U nekim hrvatskim krajevima postoji vjerovanje da se vino popijeno na taj dan pretvara u krv (Dragić, *Apotropijski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, 2007).

⁸ Kazivačica Olga Bašić.

Na Veliki petak iša bi križ iz crkve po selin, pokriven crvenon krpon. Pivali su Muku Isusova. Oni koji ga je nosio, bio je u bičvama, i to mu je bila velika čast. Svako selo izašlo bi na cestu, il ako su niže na oni put koji bi ih poveziva. Svi bi ljubili križ. Ko nije moga doć, recimo zbog starosti ili bolesti, s križen bi mu dosli u kuću. Kad bi sve obašli, vratili se u crkvu. Pivali opet Muku Isusovu. Onda bi bila misa. Okolo crkve isto bi iša križ. Posulo se lugon i pepelon. Na ogradni zid oko ciloga šamatorja, ono di su groblja oko crkve, tute bi se mećale grudice napravljene od luga i petrulja. I to bi se zapalilo. To bi gorilo cilu večer. Bilo je puno lipo vidit. Kad bi se izašlo na vr sela, još lipše bi se vidilo kako gori...⁹

7. Bila subota

Velika ili Bila subota također je dan ozbiljnosti i žalovanja na koji se ne slavi euharistijsko slavlje i oltar je ogoljen. Kao i Veliki petak, obilježavaju je post, pokora, osobna molitva i pomaganje potrebitima. Običaji koji se vežu za taj blagdan su posjećivanje Božjeg groba, umivanje blagoslovljenom vodom te obredi paljenja krijesa i blagoslova vatre. Na Veliku subotu domaćice pripravljaју hranu, boje jaja i čiste kuću, a nekoć su djeca činila ophode i za to bila darivana pisanicama (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Garištu uskrasnih krijesova pripisivala su se apotropejska svojstva. Vjerovalo se da svjetlost i dim krjesova štiti od vještica i demona, da ugarci s zgarišta donose plodnost njivama ako se stave u njih i da će stoka biti zdrava ako se pregoni preko garišta. Vatra je drevni kršćanski simbol koji predstavlja mučeništvo, vjerski žar i pobjedu svjetla nad tamom (Dragić, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, 2007).

Prije Uskrsa bi farbali uskršnja jaja. Ta farba se zvala tanga pa bi mi rekli tangat jaja. S tizin se i roba farbala. Bilo je svaki boja, i crvene, zelene, kojegod si tijo. Kupijo bi tako farbu pa stavijo u vodu, a kad bi voda uskuvala, ubacijo bi jaja. Ili bi s kapulon bojali. Staviš jaja u žensku bičvu, onu najlonsku. Ako si tia moga si metnit i neku travu il cvit u nju da ostane išarano. A u lonac metneš vodu i kapulu i tako bi kuva.

⁹ Kazivačica Dinka Ujević.

*Nosila bi se jaja na blagoslov. Jaja, sol, šuverine... I na Uskrs išlo bi se oko crkve, nosio se baldakin. To ti je fina roba, okolo spustene rese, vezene, četiri osobe nosile to, a poda tizin svećenik nosio u ruci kalež i ostalo. Onda bi se vratijo i nastavijo misu.*¹⁰

8. Uskrs

Uskrs je najveći kršćanski blagdan. To je spomendan Isusova uskrsnuća, prelaska iz smrti u život, kojim je spašeno i otkupljeno čovječanstvo. Podrijetlo Uskrsa je u židovskom blagdanu Pashe i prvotno se slavio svake nedjelje. Od 2. stoljeća slavi se jedanput godišnje, između 21. ožujka i 25. travnja. Također, nekada se Uskrs slavio tjedan dana, a od 19. st. slavi se samo dan poslije Uskrsa, na Uskrsni ponedjeljak (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Djevojke i domaćice na Uskrs odlaze u crkvu i nose hranu na blagoslov. Najčešće su to jaja, sirnice, sol i mladi sir, koji se nakon toga jedu za ručak. U kasnim večernjim satima u crkvama počinje vazmeno bdijenje na kojem se blagoslivlja vatra izvan crkve i pali se uskrsna svijeća koja se potom u procesiji unosi u crkvu i kojoj se pjeva svečani hvalospjev. Uskrsna svijeća simbolizira Isusa Krista i njegovu pobjedu nad smrću. Nakon toga se čitaju svetopisamski tekstovi, pjevaju psalmi, sluša Božja riječ i pjeva svečana pjesma *Slava Bogu na visini*. Vazmeno bdijenje završava svečanom euharistijom (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

*Na Uskrs bi se najprvo pojilo jaje. Prvo se umiješ, prikrstiš i onda poideš jaje. S blagosovenom soli bi solili uskrsni blagoslov, uskrsni ručak, a s tizin šibicama užegla bi se vatra. I tucali bi se jajin prije neg bi ih pojili. Kad bi pojio uskršnje jaje, ljupinu nisi smijo bacit, nego bi su tizin sijali rasad. Raščiku, duvan, kukolj... Svugdi bi malo posuli, di god si šta ima.*¹¹

¹⁰ Isto.

¹¹ Kazivačica Olga Bašić.

9. Jurjevo

Sveti Jure bio je rimski časnik koji je umro mučeničkom smrću u Kapadociji u Maloj Aziji 23. travnja 303. godine, za vrijeme Dioklecijanova progona kršćana. Pokopan je u Lidu u Palestini, a na njegovom grobu sagrađena je katedrala. Štiju ga mnogi narodi, a Hrvati su mu izgradili brojne crkve, primjerice u Putalju kod Solina i u Podbrežju kod Zenice. Zaštitnik je Visa, Senja, Lovrana; Barcelone, Genove; Engleske, Portugala (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Postoje brojne legende o njegovoj mučeničkoj smrti koje se pripovijedaju još od 6. stoljeća, a od 12. stoljeća prenose se priče o njegovim čudesima. Najpoznatija legenda o svetom Juri je ona prema kojoj je kopljem probio zmaja i u tom motivu i danas mnogi umjetnici nalaze inspiraciju za svoja djela. Prva hrvatska lirska pjesmarica iz 1380. godine sadrži i pjesmu Pisan svetoga Jurja, a versificirana legenda o svetom Juri i zmaju dio je i Kačićeva Razgovora ugodnog. Dalmatinci su tu legendu od 7. stoljeća svake godine izvodili na Jurjevo (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Sveti Jure smatra se zaštitnikom pastira, ratara, stoke, zemlje i zelenila. Njegov spomendan značio je svršetak zime i početak proljeća i ljepšeg i boljeg vremena. Zelena boja simbolizira proljeće i nadu, pobjedu života nad smrću. Svećenici u to vrijeme odijevaju zeleno liturgijsko ruho, a postojali su i brojni apotropejski običaji vezani za vjerovanje u moć zelenila. Ljudi su običavali zelenilom kititi kuće i štale jer su vjerovali da će na taj način otjerati demone i vještice, a iz istog razloga su i stoku udarali zelenim grančicama. Također su se umivali vodom u koju bi stavljali zeleno bilje vjerujući da to pridonosi zdravlju i ljepšem tenu (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Misa u Krivodolu bila bi samo jednon u godini. Sve druge dane išlo bi se u Poljica u župnu crkvu. To bi bilo prvoga svibnja. Prije je to bila Crkva svete Jele križarice. Slavio bi se Jurjevdan. Tad bi svi iz okolni sela dolazili na misu u Krivodol. Poslije mise svraćali bi na ručak kod prijatelja il rodbine oni koji su bili iz daljega sela, na primjer iz Poljica... Pa bi mi drugi put kod nji kad bi u nji bila Sveta Ana ili kod nekih drugih kad bi bijo njiov svetac. A Crkva svete Ane je glavna u Poljicima, velika crkva je to. Tute se uvik išlo, cile godine. Ima u Poljicima i mala crkva, Gospe od zdravlja, mala kapela... Tako isto u Krivodolu, mala kapela, Jurjeva. A na Svetog Antu išlo bi se tako u Lokvičiće, kad bi bija Sveti Roko u

*Vinjane, a za Svetog Blaža u Lokvičiće... Neko selo stavilo Stipanjan, neko Ivanjan, neko Mladence, neko treći dan božića, svako misto neki svoj... Na dan svetog Stipana išlo se u Dobrinče na dernek. Za Mladence se išlo u Drum, u Crkvu svetog Ante. Danas je zovu svetog Petra, ne znan zašto su to prominili... Mladost išla i šetala. I tako bi se uvijek negdi išlo i družilo.*¹²

10. Sveta Ana

Sveta Ana je kršćanska svetica čiji se spomendan obilježava i slavi 26. srpnja. U pučkoj pobožnosti, ona je simbol majčinstva te joj se osobito mole žene prije porođaja i nerotkinje, ali i majke i udovice, radnice i kućanice. Prema predaji, sveta Ana molila je Boga za plodnost i On joj je poslao anđela koji joj je navijestio da će dobiti dijete. U velikoj starosti rodila je kćerku, Blaženu Djevicu Mariju. Postoji vjerovanje da je sveta Ana na smrtnom času bila obradovana Marijinom i Isusovom prisutnošću. Zato joj se mnogi vjernici mole za milost dobre smrti. Preporučuju joj se i mladenci za sretan brak. U nekim europskim krajevima, zlatari, krojači, rezbari, mlinari i tkalci, svetu Anu smatraju svojom zaštitnicom.

Njoj u čast, podignuta je Crkva svete Ane u Vatikanu, 1505. godine. U istom stoljeću, car Justinijan I. podigao je crkvu u Carigradu i otada se svetu Anu na Istoku slavi kao Majku Marijinu. U kasnom srednjem vijeku, papa Siksto IV. u rimski kalendar uvrstio je njen spomendan, a papa Grgur XIII. 1584. proglasio je blagdan Svete Ane.

U kršćanskoj umjetnosti, sveta Ana se često prikazuje sa svojom kćeri Marijom, koja joj je u naručju ili kraj nogu. Umjetnici je uglavnom zamišljaju kao stariju ženu u crvenoj haljini, ogrnutu zelenim plaštem, s pokrivalom na glavi te s knjigom u ruci (<http://www.zupa-svana.com/o-zupi/o-svetoj-ani/>).

Ona ti je bila najveći svetac u našoj župi. Svi bi ujutro išli u crkvu. Na ulazu ko u svaku crkvu prikrstilo bi se, umočilo prste u svetu vodu, pa išlo oko kipa, molilo Boga. Neki bi i na kolinu obilazili oko svete Ane. Molili je za zdravlje. Davali lemuzinu... ko je klike ima. A kip sv. Ane je bio velik, od metar i po okoprilike. Na glavi joj velika lipa kruna, prid sebon ima malu gospu, a gospa sklopila ruke, moli Boga. Mala bila gospa, sveta Ana veća... Sveta

¹² Kazivačica Dinka Ujević.

Ana je gospina majka. Tako bilo taj dan, inače je stala kod oltara, iza, di pop drži misu. Misa bi bila rana ujutru od šest do devet ili deset, pa velika od deset do dvanaest ipo. Posli bi se ostalo na derneku. Družilo bi se, gostilo i častilo. Bilo je ića i pića. Pečenog mesa... Peklo bi se puno janjaca. Svako bi naša koji dinar za to. Reklo bi se nije Sveta Ana svaki dan. I prodavalo se svašta. Bilo bi i puno igračaka za dicu. Njima bi to kumovi kupovali. Pravi dernek... Zagvoždani bi donili leda, komada leda iz Bijakove. U Bijakovi imadu pećine, spilje, pa bi tu našli led i usrid lita, jer Sveta Ana ti je 26. 07. Oni bi taj led sikli sikiron, i stavljali u vodu da se razladi piće. I prodavali... Svašta se prodavalo, ona srca, od brašna, šta moreš pojist, i prstenje, za oko vrata rese, isto od brasna, nanizane, i bebe od brasna, konjići... Malešno sve bilo, možda desetak centi dugo, kako šta... I naruknice od plastike, rećine i druge đinđe se prodavale... Momci bi znali gangu zapivati. Zamirale bi se i cure. Pa bi momci i cure šetali i pričali. Momci bi se znali zaigrat neke igre, di se za nagradu dobiva umitni cvit. Pa bi ga mogli poklonit curi. Dici bi bio najdraži ringišpil.

Oni koji ne bi doša na svetu Anu mislilo se da mu se nešto dogodilo... Da nije ne daj Bože umro.¹³

11. Mrtvi dan

Mrtvi ili Dušni dan, kršćanski je blagdan koji se obilježava 2. studenoga. To je svetkovina duša, dan kada se vjernici prisjećaju i mole za sve koji su preminuli. Na Mrtvi dan posjećuju se i uređuju grobovi pokojnika, donose se svijeće i cvijeće, u crkvama se služe mise za pokojnike i svećenici blagoslivljaju grobove. U bogoslužju se iskazuje poštovanje prema pokojnicima i moli se za duše svih preminulih, bez razlike. (http://www.katolici.org/nauk.php?action=c_vidi&id=8037)

Na Mrtvi dan mislimo na sve svoje drage pokojnike, na rodbinu, prijatelje, sve one koji više nema na ovon svitu. Molimo se za nji, za njiove duše. Idemo na misu koja je njima posvećena i posjećujemo in grobove. Tako pokazujemo da ih nismo zaboravili.

Prije Mrtvog dana bi se nosilo cviće na groblje. Ili ako neko nije stiga prije, odnija bi cviće na Mrtvi dan. To bi bilo prije podne il u toku dana. I užigaju se sviće na grobovima.

¹³ Kazivačiva Olga Bašić.

*Neko voštane sviće, neko feralice koje bi pripremio kod kuće. Sviće su se pravile tako da se u čašu ulije po vode, po ulja, pa se undan stavi lumin na plovak od pluta. Ozgar malo lima da ne potone. I to bi tako plivalo i gorilo dok ima ulja. To su sviće uljanice, dušice. One bi se užigale za mrtve, na Mrtvi dan i na obljetnice smrti. Užigalo bi se kad zvona zazvone uvečer i sutra popodne gasilo il ostavljalo da gori dok ulje traje.*¹⁴

12. Sijela

Na silo bi dolazili momci u curinu kuću. Nije bilo običaj da cure igdi iđu. Došlo bi puno njih muških, pa bi oni jednu rič, oni dvi, i tako bi se svi raspričali o svačemu. Muški su igrali šijavice. Šije, šete, oto, nove, tre... Pa bi bubali o stol i igrali ko dobije više punata, brojili to na prste. Pobjedijo bi onaj koji bi dobijo najviše punata. Ženske bi sidile i gledale, i digod plele, digod štagod drugo radile... Bili bi tu i mater i ćaća, ma svi bi se skupili pa se zezali. Bila neka smišna baba šta je uvijek zezala muške. Sićan se kako je zezala jednog momka. Bio ti on u vojsci, u mornarici, pa doša u biloj košulji, a baba na to kaže da su i popovi počeli dolaziti na silo.

*Kome se sviđi neka cura, dođe više puta. Kom se ne bi sviđilo, iša bi na drugo misto i zamira bi neku drugu.*¹⁵

13. Pastiri

Svaki dan bi gonili živinu na pašu, tamo prije škole, prije sunca, pa bi se takmičili ko će prije sunca doć. I češljali bi se tamo, pa onda u školu. Sve bi stigli prije kad bi se rano ustali. Čuvali se ovce, koze, krave, ko je šta ima. Išli sa živinom na brdo pa bi došli i Poljičani, i mi iz Krivodola i svi bi se sastali. Svako jutro i poslipodne, puno njih čobana. Pa kad bi se sastali na brdu, digod bi pivali, digod pričali priče, a digod se i posvadili. Kupili smo i drva za ponit kući. Malo drače, vrisike, rastovine, tilovine, jasenovine... Uprtili bi to na se i nosili kuci, svezali užem i ispod ruka. Digod bi kupili i grm, svašta bi napunili u vriću. Pa

¹⁴ Kazivačica Dinka Ujević.

¹⁵ Kazivačica Olga Bašić.

*bi to sušili za zimu vanka na suncu. Zimi bi to davali ovcan, kravi, kozan... Živini za ist. Lako je bilo liti kad je bilo zelenjave, tribalo je ovo skupljat za zimu. Uvečer bi se onda sidilo ispri kuća do koje doba, i staro i mladi, i svašta se pripovidalalo.*¹⁶

14. Zagonetke

Zagonetke su minijturni usmeno-književni oblici koje su poznavale najstarije kulture i koje nalazimo u svih naroda na svijetu. One se sastoje od dvaju dijelova, od zagonetljaja i odgonetljaja. Za njih je karakterističan metaforički način izražavanja, a odgonetnuti zagonetku znači dešifrirati metaforu. Mogu biti proznog oblika ili u stihovima. Ponegdje u štokavskoj Hrvatskoj nazivaju se i dašalicama. Zagonetke osvježuju duh, bude znatiželju, razvijaju sposobnost apstraktnog mišljenja, dosjetljivosti i moći zapažanja (Kekez, 1996).

Zagonetke su nekoć služile u inicijacijskim obredima u kojima se provjeravala intelektualna zrelost mladeži koju se uvodilo u svijet odraslih. U toj funkciji ih nalazimo i u usmenim epskim pjesmama i pripovjetkama i u srednjovjekovnim tekstovima. Neke su zapisane i u Hektorovićemu Ribanju i ribarskom prigovaranju i u Držićevim scenskim djelima. U 17.stoljeću Fran Krsto Frankopan napisao je pjesme nastale na zagonetkama pod nazivom Zganke za vrime skratiti.

Prema oblikovnom kriteriju razlikujemo zagonetke-pitalice i tzv. računske zagonetke. Zagonetke pitalice zovu se još i zagonetke-smicalice i zagonetke-skrivalice. To su zagonetke koje se sastoje od upita i neočekivanog odgovora koji je paradoksalan i duhovito domišljat. U računskim zagonetkama zagonetljaji su često dulji, a odgonetljaji se iskazuju samo brojem. Postoje i one u kojima su odgonetljaji složeniji te ih je nužno opisno objasniti (Kekez, 1996).

Zagonetke i pitalice najviše bi postavljali kad bi uvečer zimi sidili pored komina ili kotla, kad se pekla rakija. Tamo di se peka kota uvečer bi došlo cilo selo siditi. Posidali bi uokol. Zaprpali bi neoguljene kumpire u vrući pepeo da se peku. A bilo bi i vina u bukari za napit se. A kota ti je bio samo jedan u selu, pa se vatra ne bi ni gasila. Kad bi jedan ispeka rakiju odma bi nastavlja drugi. Tako da bi ljudi sidili cilu noć. Kratili bi vrime pitalicama i zagonetkan. A volilo se i takmičiti ko će postaviti više pitalicu na koju niko neće znati

¹⁶ Kazivačica Olga Bašić.

*odgovorit. Ko bi postavijo najviše takvi on bi bio pobidnik. E sad ću te ćerce pitat znaš li šta je ovo:*¹⁷

*Goron ide, ne šuška,
vodon ide, ne bućka?*

(Magla)

*Dug dugonja,
žena mu do kolina?*

(Dim i vatra)

*Ja pudlicu posla u mlinicu,
sve unišlo – rep ne može.*

(Žlica i usta)

*Sidi Maja usrid gaja,
čeka sinova iz bili gradova.*

(Kokoš na jajima)

*Četri uha,
dva trbuha.*

(Jastuk)

*Sve san žito pozoba,
još se nisan nazoba.*

¹⁷ Kazivač Ljubomir Bašić.

(Mlin)

U jednog oca sto sinova.

Svaki kapu ima,

a otac je nema.

(Hrast i žir)

Trči trčuljak,

visi visuljak,

Boga moli trčuljak

da padne visuljak.

(Svinja i žir)

15. Ganga

Ganga je oblik višeglasnog pjevanja hrvatskog seoskog stanovništva u Hercegovini i na području Imotske krajine. To je oblik narodne umotvorine koji je načelno dvopjev; jedan pjeva, a prate ga jedan, dva ili više “gangača”, ali svi u jedan glas. Pjevač obično započinje pjesmu i predvodi ostale gangače tijekom pjevanja. Za njega se kaže da “piva” ili “vodi”, a za njegove pratioce u pjevanju kaže se da “gangaju”, “priginju”, ili “prate”. Svaki napjev gange može se raščlaniti na početak - jednopjev, i na glavni dio pjevanja - dvopjev (Mijatović, 1973).

Ganga pjeva o svim pojavama u životu čovjeka, o ljubavi, smrti, političkim i društvenim zbivanjima. Sastavni dio napjeva je poruka koja se izražava kroz dvostihove u desetercu. U nedostatku društva za pjevanje, ganga je i jednoglasni način pjevanja.

Po svom glazbenom ustroju pripada vrlo starom višetisućljetnom tonskom sustavu pentatonici na kome se zasnivaju glazbe svih starih naroda Istoka i Zapada. Pentatonika slavensko-ilirsko-mediteranskog podrijetla uobičajena je za načine pjevanja na području

Dinarskog gorja i zajednička je gangi i nekim drugim srodnim pjevanjima kao što su ojkavica, rera, brojčavica, treskavica, bečarac i slično.

Postoji više vrsta gange, a njihov broj ne može se točno ustvrditi. Svaki kraj imao je svoju gangu, svako selo svoju, i dok su jedne nastajale, druge su nestajale. Mnogi napjevi su izumrli i zaboravili se. Najduže se očuvala ganga okavica, u kojoj dolazi do izražaja odjek vokala „o“, a poznate su i behijska i nahijska ganga. Sve gange nastale su spontano i prirodno, u različitim okolnostima, primjerice na proslavama ili svetkovinama (Mijatović, 1973).

Ganga se pivala svugdi; u kući, na njivi, na derneku, u gostionici, na silu. Kad je se odmaralo i kad se radilo. S njon i teški posa bio lakši. Recimo... gangu bi pivale grmuše, to su ti one cure i žene koje bi išle u grm, koje bi išle brati lišće sa grmlja. Pa bi to ubrano lišće u vrićama nosile kući da se suši. Da bi koze i ovce imale šta isti kad bi došla zima i ružno vrime.

Pivali su je i po kolodvoru kad bi išli u svit. Svugdi di bi se našli naši ljudi. U Splitu, u Zagrebu, po Njemačkoj... Ona ti se pivala se u troje, u četvero, u petero, a može i u više. Pivali su je svi, stari i mladi, žene i djevojke.

I mala dica bi oponašala starije.

Za onoga tko započinje gangu, kaže se da piva, ili vodi gangu, a ostali pivači gangaju, ili prate. Pismu je mogao započeti i netko od gangaša, da bi je nakon otpivanoga prvog stiha pripustio prvom pivaču.

Bilo je i manji razlika u gagi, od sela do sela. A svak je falio svoju, da je iz njegova sela najlipša.

Gangalo se o svemi svačemu. O onome šta ti je bilo tada na duši. Al najviše o ljubavi. Riči su se znale i dopunjavati, izokretati... Zavisi je li se želilo nekoga pofaliti, ili pokudit, il se s nečin narugati. Niko ne bi puno zamirio. A bilo je i natpjevanja... Recimo kad bi se na derneku srili gangaši iz više sela. Gangon bi jedni drugima odgovarali. Zapivali bi i momci djevojkama... A one bi im na to uzvrćale svoj gangon.

Meni je gangu bilo naslađe zapivat pridveče, kad bi se umorni vraćali iz polja. Ko da bi mi okripila tilo i dušu. E tad bi se čula sa svi strana. Bilo mi je draže čut nego slavuja.¹⁸

¹⁸ Kazivač Ljubomir Bašić.

Primjeri:

O poslu:

*Oj ledino, nevoljo i tugo,
ja te neću kopati još dugo.*

O tuđini:

*Imala san cviće pokraj vode,
i dragana pa mi u svit ode.*

O politici:

*Ljudi moji, ' ko bi reka lani,
da će Božić slaviti partizani.*

O domoljublju:

*Mene moja naučila mati,
pivaj sine, živili Hrvati.*

O vjeri:

*Neću vire pogaziti stare,
ti me nećeš vinčati matičare.*

O gangi:

*Gango moja gangat ću te i ja,
kad te ganga cila Dalmacija.*

Ipak najviše ganga bilo je o ljubavi, one su otkivale il sakrivale osjećaje.

Djevojačke:

*Ja od dragog tri godine mlađa,
al' mi ljubav od šećera slađa.*

*Ljubi dragi ne želi me mladu,
ni moji me ne žale na radu.*

*Moj dragane visoki jablane,
ja malena u te zaljubljena.*

*Danas san se namazala malo,
moj mi dragi drža ogledalo.*

*Ako san ti svoj poljubac dala,
nije usna na usni ostala.*

*Ako si me dragi zafrkava,
sija žito nicala ti trava.*

*Crne oči rodila mi mama,
a obrve nagarit ću sama.*

*Jadan ti je komu budem žena,
gorit će mu kuća bez plamena.*

Momačke:

*Da me nije u selu bećara,
selo bi se pustošija zvala.*

*Garavuša ujela bečara,
za usnice di stoji cigara.*

*Imam curu, svi me moji suju,
da je volin ne viruju.*

*Ko je reka bolila ga duša,
da je ružna moja garavuša.*

*Kudilo me dvadeseti i troje,
opet mene oće zlato moje.*

*Mala mi se svidila pri sviči,
valja mi joj i po danu ići.*

*Mala moja na oko mi pazi,
kad namignem, iz kola izlazi.*

*Mili Bože kad nestane mene,
o kome li će govoriti žene.*

16. Vile

U narodu postoje brojne legende o vilama, mitskim ljepoticama nadnaravnih moći. Najčešće se percipiraju kao djevojke duge zlatnožute kose sa modrim ili zelenim očima, u dugim bijelim ili plavim haljinama. Prema narodnom vjerovanju, zavodile su mladiće javljajući im se u snu i samo noću dolazile u sela. Pričalo se da su vile liječile bolesne, pomagale junacima i pastirima, siromašnim djevojkama tkale ruho za udaju, prenosile stare ljude pred crkvu i na razne druge načine pomagale ljudima. Međutim, ako bi im se netko

zamjerio odavši njihovu tajnu da imaju jednu magareću, konjsku ili kozju nogu, onda su se osvećivale čineći zlo (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

U nas ti vile stvarno postoje, nisu ti to samo priče. Znadeš za ono naše lipo Modro jezero? Ma znan da znaš, nego znaš li kako je nastalo? Zašto se nako plavi? To su ti naše imocke vile popločale dno sa modrim draguljima! Di to još moreš vidit, je li? Nigdi neg tute. Imade i jedna klisura kraj Crljenoga jezera šta ti je cila do u milimetar prikrivena sa laticama jantara. To su ti sve naše vile napravile, i tudan ti se one uspinju za sumraka.

A penju se one svaki dan. Oće da dođu šta bliže imockom čoviku.

Vile su ti uvijek mlade i lipe. U narodu se za lipu divojku znade reć da je lipa ki nagorkinja vila. Imadu ti one velike bistre oči i bujne, raspuštane crne kose ili kose boje zlata. Neki kažu da su vile ženska dica Adama i Eve, koje su oni skrivali od Boga. Pa im je Bog da lipotu, ali ih je i obilježijo tako da se razlikuju od normalnog svita pa ti zato umisto noga imadu papke ki u koze. Ili magarećije noge ili konjska kopita. I kosa in zaudara po ustajaloj i užešćenoj svinjskoj masti. A niki govore da su vile nastale od umrle nekrštene dice ili divojaka i mlađih žena koje su umrle nekim nesritnim slučajem.

Ima njizi u šumi, ili u planinama, i vodenih, i drvaruša... Najpoznatije su ti vile Rusalke šta su ime dobile po ruži. Moreš ih vidit po noći u šumi, ali i u podne. Igraju kolo uz vodu. A kad vile igraju cila zemlja se trese, ne moreš to ne čut. Šetaju one oko jezera, peru se i umivaju. Pa si češljaju kose i suše pletenice. Kriju se i u stinama, na Mračaju, u Bijakovi, iza kamenih okućnica, u studenim vodama, u bunarima, ispod mlinica, ispod stabala, u brdima, pećinama, uz jezera, izvore voda, u blizini kakvih jama, dubokih bunara... I vile ti neće ist bilo kakvu hranu, nego će uzest samo zdravu ka šta su med, mliko, mlado maslo... I janjetinu. I ne piju vodu iz ovih običnih bunara i izvora ka mi, nego iz svojih posebnih vilinskih izvora šta ne mogu nikad prisušit. Kaže se ko se napije vode iz takvoga vilinskog izvora da će postat puno jači i da nikad neće ostarit nego će ostat zauvik mlad.

U isto vrime vile su i utvarne i stvarne, i vile i divojke, i ne znaš uvijek pravo reć koja je koja. S vrimenom su se one izmišale jedne s drugima jerbo su se skupa družile. Divojke bi vilama pravile obid, tkale bi in aljine i koprene, vezle rupce... A unda bi one njima za uzdarje plele pletenice i vjenčiće, darivale lipe glasove i vitke stasove. A u mraku, u šumi, znale bi prisrist niku babu šta bi nosila na leđima naramak drva, vriću šušnja, i unda bi one sile njojzi na leđa, na sve to. Volile se one igrati s ljudima i zadirkivati. Tako bi budile i pastire i zadirkivale ih.

Al u svakoj su prilici nastojale sakriti one svoje ružne mane od običnih smrtnika. Bile su veoma lukave, pa su često svojim lipim ugodnim glasom nastojale privući pažnju, i mladića i divojaka. I tile su s momcima imati porod jerbo ima jako malo muških vila, skoro pa nimalo. A ako bi se neko naša u njiovoj blizini kad bi plesale vilinsko kolo znale su ga odnit sa sobom. Pa ako bi im se svidija, poigravale su se i zabavljale su njim, a ako im se nije svidija, ili ih je nikako uvridija, e unda bi ga nosile po brdima i njime udarale o stine i tako bi ga cilog izudarale i ozlidile. Potle bi ga jadnog ljudi našli potpuno iscrpljenog i izmrcvarenog, na mistu di bi i nesta.

A noću se obožavaju igrati s konjima. Izvode ih iz pojata, okupljaju se na kakvom guvnu i jure sve dok konji ne bi lipsali. Pa bi ih potle vraćale natrag u pojate. Dok bi se igrale i zabavljale, konju bi u grivi isplele pletenice. A takve pletenice ne smiš rasplesti jer će ti se unda taj konj razbolit i uginut. Zato su ti ljudi na ulazu u pojatu, na štalska vrata pribijali konjske ploče da bi zaštitili konja u pojatama od vila.

Znale su vile i pomagat ljudima u ovim svakidašnjim poslima. Pomagale bi kad bi nešto radia u polju, ili bi pazile stoku na ispaši... ili bi uspavljivale dicu u bešikama... ili ako bi neko zaluta, one bi mu pokazale put. Al ne bi smija nikom reć da si se srija s vilama. To je tribalo ostat tajna inače bi se one naljutile i osvetile se, niku šćetu bi ti napravile.

Kad bi im se niko posebno svidija, one bi ga često darivale. Stavile bi dar negdi di bi znale da će ga taj pronać i unda bi ga on triba nosit kući i nije ga smija otvarat puten il pokazat nekome sve dok ne uniđe u kuću. A ako bi ga slučajno otvorila il pokaza kome, e unda bi se dar pritvorila u pepeo od kojega bi ostali samo ugarci. To bi značilo da si povridila vile i da ubuduće moraš pazit da ih ne sritneš.

Znalo se dogodit da bi se nikom momku toliko svidila vila pa bi je zna i oženit, ko da je obična divojka. Al to bi bilo samo ako bi vila izgubila svoje moći, one samo to nisu nikad tile, njima je njiova sloboda najmilija. I zato bi vila čim bi joj se vratila njena snaga i moć, ujtila prvu priliku i lipo utekla.

Tako su se one često družile sa ljudima, ali ako im zapriti opasnost od čovika, unda ti se one pritvore u labudove ili zmije. Ili u pticu il neku sličnu živinu da ih ne moreš pripoznat.¹⁹

¹⁹ Kazivačica Dinka Ujević.

16.1. Vilinske pisme

*Izlazi Mara prid dvore,
kano sunce iz gore.
Bila joj vila govori:
„Lipša si Mare od mene,
jer te je majka rodila.
Tebe su babe dojile,
u svilen povoj povile,
i mila braća zibala.
Mene je gora rodila,
u zelen listak zavila,
tica me roson dojila.
Mene su vitri zibali,
zato si lipša od mene.“²⁰*

*Čudo ljudi za divojku kažu.
Tanka struka, a visoka stasa,
kosa joj kita imbrišima,
oči su joj dva draga kamena,
obrvice s mora pijavice,
srid obraza rumene ružice,
zubi su joj dva niza bisera,
usta su joj kutija šećera.
Kad govori ko da golub guče,
kad se smije ko da biser sije,
kad pogleda sunce te ogrije,
kad se šeće kano pavunica.
Pobratime, sva ti je gizdava,*

²⁰ Kazivačica Olga Bašić.

*daleko joj, vele, para nema!*²¹

*Petar se putem hvalio
da nema lipše divojke,
što lipa Mara u njega.
To čula vila iz gore.
Vila se drugam' molila:
„Druge, vi mene pustite
do bila dvora Petrova
da vidim hvale Petrove!“*²²

*Reslo cmilje pokraj Bijakove,
a bosilje pokraj Sinjeg mora
pa se smije cmilje na bosilje
kano momče na mlado divojče.*²³

*Di no sinoć sjelismo,
jabuko moja, hej!
Di no sinoć sjelismo,
ostade mi sablja moja,
jabuko moja, hej!
Ostade mi sablja moja.
Sablja moja i marama,
jabuko moja, hej!
Sablja moja i marama.
U marami ogledalo,
jabuko moja, hej!
U marami ogledalo.
Ogledaj se draga moja,
jabuko moja, hej!*

²¹ Kazivačica Dinka Ujević.

²² Kazivačica Olga Bašić.

²³ Isto.

*Ogledaj se draga moja,
ogledaj se do jeseni.
Jabuko moja, hej!
Ogledaj se do jeseni.
U jeseni hajde k meni,
Jabuko moja, hej!
U jeseni hajde k meni.²⁴*

*Rano rani mlada Katarina,
rano rani na vodicu ladnu.
Njezina se vidra dotaknuo,
a vidro je zvonom prozvonilo.²⁵*

*Konjic igra, a dragi popiva:
„Mili Bože i mila Marijo!
I dosad sam u šumu prolazio,
al' mi nije konjic poigrava.
Tu je netko od roda mojega,
il' od moga il' od ljubinoga.²⁶*

*O peline, moje gorko cviće,
ja bih tebe još više brala,
ali nemam, komu bih te dala.²⁷*

*Otvori mi šarene sanduke
da ja vidim lipe Mande dare.
Bi l' mi mogla svate darovati?²⁸*

Ili grmi il' se zemlja trese,

²⁴ Kazivačica Olga Bašić.

²⁵ Isto.

²⁶ Kazivač Ljubomir Bašić.

²⁷ Kazivačica Olga Bašić.

²⁸ Kazivačica Olga Bašić.

*il' udara more o brigove,
il' se ore stine niz planine,
il' su vile kolo uhvatile!²⁹*

*Poteci, vodo studena,
prolistaj, goro zelena,
opadaj, lišće sa gore
pa pokrij moje tragove,
da me moj dragi ne nađe.³⁰*

*Čuješ, vilo, čuješ, seko moja,
što gospodiš šumom i poljanom!
Daj ti meni vilinsko odilo,
nuz odilo tvoje neviđenje,
da ja mogu neviđena motrit,
kud moj dragi kroz šumu prohodi,
kako jaše, kako sablju paše,
da li gleda tuđih divojaka!³¹*

*Otur potur, ne der opanaka,
ovde nema za te divojaka!*

*Oj dorate, moje dobro prvo!
Ja ti puštam četiri dizgena,
nosi mene kud je tebi drago,
donesi me, od duga mejdana,
di si Niku ostavio moga!
A Kata ti tvrdu viru daje,
da to tebi neće zaboravit,
nego će te lipo obdariti!³²*

²⁹ Kazivač Ljubomir Bašić.

³⁰ Kazivačica Dinka Ujević.

³¹ Isto.

*Resti, resti, drago dite moje!
Kada sinko; veliki naresteš,
uzet ćemo caru carevinu,
uzet svoju staru didovinu.³³*

*U Ivana zelena livada,
po njoj Ivan vrane konje pase.³⁴*

17. Višćice

Vještice su također bile česta mitska bića narodnih predaja. Za razliku od vila, one su percipirane kao zločeste ružne žene, sa grbom na leđima i dugim nosom, i zamišljane su kako jašu na metli. Vjerovalo se da su vještice stupile u savez s đavlom pogodbom koja se potpisivala krvlju. One bi vragu prodale dušu, a zauzvrat bi dobile natprirodne moći koje su im omogućavale da čine razna zlodjela. Pričalo se da ulaze kroz ključanice, jedu djecu, izazivaju razne bolesti i ludilo, guše ljude pri spavanju i slično. Spolno su bludničile sa vragom, održavale tajne sastanke i spremale masti za ljubavne napitke.

Vještice su bile jedne od najčešćih bića u demonološkim predajama koje su pripovjedale o osobnom susretu s demonima. Za razliku od vještica u bajkama, koje su bile bezimene i zle, vještice u demonološkim predajama bile su stvarne osobe koje nanose zlo. Nazivale su se još i morama, štrigama coprnicama i babama.

Iz takvih vjerovanja razvio se običaj spaljivanja vještica. Prva vještica spaljena je na lomači u 13. stoljeću u Tuluzi, a zadnja u 18. stoljeću u Posanu. Smatra se da ih je u međuvremenu spaljeno oko milijun. U Hrvatskoj je taj običaj zabranila Marija Terezija 1758. godine (Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2008).

Višćice su bile zločeste, ružne, starije žene šta su imale demonske moći. Klike su bile ružne tlike i zločeste. One su nastale od onih divojaka šta su prodale dušu vragu pa im je on

³² Kazivačica Dinka Ujević.

³³ Isto.

³⁴ Kazivač Ljubomir Bašić.

da nadnaravne moći. Skupljale su se najčešće na kakvom gumnu il krošnji oraha. Priko dana višćice su bile ko sve druge normalne žene, živile običnin životon, a unda bi se navečer, kad padne mrak, priobrazile i pritvorile u niku živinu, najčešće neku šta leti, u leptira najviše. Zato se i danas u narodu za leptira reče višćica ili višća. Neke od višćica nisu ni znale da su baš one višćice.

Al to bi se vidilo kad bi se našle u blizini nečeg svetog, krunice il križa naprimjer, ili bilo čega šta je od Boga. Unda bi se bojale i bižale. Tako ako si slučajno vidiya da su se negdi skupile, triba si se samo prikrižit i reć ime Božje i one bi se odma razbižale i ne bi tu večer nikakvu šćetu radile. Inače su napadale malu dicu i muškarce pa su se muškarci da ne bi postal njihove žrtve pokušavali zaštititi na razne načine. Mazali bi grudi lukom, a vijence luka bi višali pored ulaznih vrata ili na koje drugo vidno misto jerboa se virovalo da ih luk odbija I oduzima im vištičje moći. Virovalo se da višćice mogu i samim pogledom nauditi čoviku. Isto se tako virovalo da uzimaju kravama mliko, pa ono postaje loše i nekvalitetno za ist i da onda ne moreš napraviti ni sir od njega. Ako je mliko neke krave bilo vodenasto i bez masnoće, ljudi su virovali da je to zato jer im višćica muze mliko i onda bi se šta prije riješili te krave. Višćice su uništavale i ljetinu, i pile su vino iz bačava pa ih punile vodom. Prije nego bi u sumrak poletile iz kuće, mazale bi se nekon njiovom tajnom mašću i govorile: «Ni o trn, ni o grm, već na pometeno guvno». I onda bi ih demonske sile odnile točno tamo di su tile, a ne u kakvu šikaru ili trnje.

Ako bi u sumrak ili uvečer u kuću uletijo kakav leptir, ukućani su ga nastojali što prije uvatiti, istirati vani ili ubiti, jer se virovalo da je to neka vištica koja je došla viditi kuću i pripremiti za svoj posjet. Ako ga uvate, potrgaju mu krila, tako da više ne može letiti i bace ga vani. Ako bi slučajno drugo jutro došla u kuću neka starija žena, odma bi se mislilo da je ona sinoćnja vištica koja ih je posjetila. Uvik se sumnjalo na starije žene jer se virovalo da divojke i mlađe žene ne mogu biti višćice. Mislilo se da su višćice i one žene koje bi se u crkvi, za vrime prikazivanja tijela i krvi Kristove, okrenule od oltara prema izlaznim vratima crkve. Virovalo se da se vištice mogu vratiti normalnom životu te vremenom izgubiti svoje demonske moći ako bi se pokajale, ako bi se ispovidile, i ostatak života pomagale drugim ljudima i molile se. Također se virovalo da bi višćica ostavila na miru osobu koja bi joj pri njenom posjetu išćupala pramen kose, te više nikada ne bi mogla ući u tu kuću.³⁵

³⁵ Kazivačica Olga Bašić.

Rječnik

B

Bekina- ovčje krzno

Bešika- kolijevka

Bičve- čarape

Bukara- drvena posuda

Č

Čeljad- ukućani

Čoban- pastir

D

Dernek- slavlje

Digod- ponekad

Đ

Đinde- ukrasi

F

Farba- boja

G

Gatanje- proricanje

Grmuše- žene koje беру lišće grma

I

Iće- jelo

Iđemo- idemo

Ist- jesti

J

Jamiti- uzeti

K

Kliko- koliko

L

Lancun- plahta

Litina- urod s obrađene zemlje

Lumin- uljana svijeća

LJ

Ljupina- ljuska

M

Mećati- stavljati

Moreš- možeš

N

Navisiti- staviti da se kuha (ručak)

Nike – neke

Njojzi- njoj

P

Punti- bodovi

Poklada- karneval

R

Raščika- raštika

Rećine- naušnice

S

Silo- sijelo

S tizin- sa tim

Stopanjica- domaćica

Š

Šamatorij- groblje

Šćeta- šteta

Šudarić- marama

Šušanj- uvelo lišće

Šuverin- šibice

T

Tangati- bojati

Tica- ptica

Tliko- toliko

Tute- tu

U

Undan- onda

Uniđe- uđe

Ujtiti- uhvatiti

Uprtiti- dignuti na leđa

Uščipci- uštipci

Užigati- paliti

V

Viščice- vještice

Zafaliti- zahvaliti

Z

Zamirati- promatrati

Ž

Živina- stoka

Zaključak

Folklor i usmene priče vezane su za svoju lokalnu sredinu, spolne i generacijske skupine, za zanimanja i za obitelj. Poput svega ostalog u ljudskom životu, i priče i običaji se mijenjaju i nose biljege povijesnih procesa. Društvene, gospodarske, političke i vjerske prilike utječu na običaje, preoblikujući ih i mijenjajući njihovo značenje.

Tako su se i običaji na području Imotske krajine bitno izmijenili i „modernizirali“ posljednjih desetljeća. Mnogima od njih prijeto zaborav, a od njega ga čuvaju samo naši bake i djedovi. Prema njihovim riječima, nekad je sve bilo nekako ljepše. Nekad su se običaji mnogo više štovali, imali su veći obiteljski značaj, a pravi smisao je izlazio na vidjelo. Vjernici su se prije na poseban način duhovno pripremali za vjerske običaje i živjeli su u skladu s onim u što su vjerovali. Danas mještani više ne osjećaju toliku povezanost kao prije i okupljanja su puno rjeđa. Navedeni blagdani se i dalje slave, no većinom samo u krugu obitelji. Duhovnost su potisnuli materijalni i potrošački mentalitet.

Običaji nose tragove minulih i znakove sadašnjih vremena. Oni određuju ritam svakodnevnice. Hrvatska tradicijska baština prenošena je stoljećima narodnim jezikom i najzaslužnija je za očuvanje identiteta. I zbog toga iz tradicijske kulture treba učiti i nadahnjivati se njome. Treba njegovati usmenu baštinu i ne dozvoliti da se zaboravi bogatsvo rituala i magijskih značenja raznih praksi vezanih za blagdane u našoj prošlosti. Iako danas ne vjerujemo u istinitost pučkih predaja, legendi i drugih usmenih oblika, njihova jednostavnost i laka pamtljivost te mnoštvo zanimljivih nadnaravnih bića i događaja o kojima pripovijedaju, mogu povratiti dijelić magije u život suvremenog čovjeka, svakodnevnicu učiniti zanimljivijom i približiti nas našim precima, njihovom načinu života i poimanja svijeta.

Zato su usmene priče, običaji, ophodi i obredi koji su se nekad odvijali, važni i ne smijemo ih marginalizirati. I svaki kazivač koji nam može posvjedočiti o njima je vrijedan, bez obzira na njegove izražajne sposobnosti. Svaka usmena predaja vrijedna je zapisa i dugotrajnosti. Priče i običaji su oduvijek bili i biti će dio ljudskog života, druženja i komuniciranja. S vremenom se mijenjaju i prilagođavaju novim prilikama, ali nikad neće nestati. Uvijek će nam biti potrebni jer oni su začim naše svakodnevnice.

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača:

Ljubomir Bašić – rođen 1930. u Krivodolu kod Imotskog.

Olga Bašić - rođena 1929. u Krivodolu.

Dinka Ujević – rođena 1930. u Krivodolu.

Literatura

1. Bošković-Stulli-Maja, *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, MH, Zagreb, 1984.
2. Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
3. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
4. Čapo-Žmegač, Jasna, *Hrvatski uskrсни običaji, Korizmeno-uskrсни običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća, pučka pobožnost, zajednica*. Golden marketing, Zagreb 1997.
5. Dragić, Marko, *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, br. VI., *Pasionska baština Bosne i Hercegovine, Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, 2010., str. 212-249.
6. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, *Croatica et Slavica Iadertina* br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-264.
7. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488.
8. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 1., Split, 2008., str. 67-91.
9. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008. www.ffst.hr

10. Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.
11. Dragić, Marko, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
12. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
13. Kutleša, fra Silvestar *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.
14. Mijatović, Anđelko, *Ganga*, Naša ognjišta, 1973.
15. Rihtman-Auguštin, Dunja *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995.
16. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
17. *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.
18. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, priredio Josip Kekez, SHK, MH, Zagreb 1996.

Mrežne stranice

1. <http://www.zupa-svana.com/o-zupi/o-svetoj-ani/> Pristupljeno 12. kolovoza 2013.
2. http://www.katolici.org/nauk.php?action=c_vidi&id=8037 Pristupljeno 15. kolovoza 2013.

Sažetak

U narodnom životu i običajima najbolje su očuvane duhovne vrijednosti hrvatske baštine, a hrvatska usmena književnost važan je pokazatelj tradicijske kulture. U ovom radu opisani su pučki običaji i usmeno-književni oblici iz Krivodola kod Imotskoga. Terenskim zapisima kazivanja starijih mještana dodani su opisi i pojašnjenja pojedinih običaja i usmeno-književnih oblika o kojima kazivači govore. Zabilježeni su adventski i božićni običaji, korizmeni i uskrсни, običaji kojima se štiju pojedini sveci, svakodnevni običaji, te pjesme, predaje, zagonetke i poslovice sačuvane u narodnom pamćenju. Pučki običaji, koji su jedan od glavnih predmeta etnoloških istraživanja, simbioza su religijskih i svjetovnih motiva i uvijek su u funkcionalnoj vezi s vremenom i okruženjem u kojima se izvode. Poput svega ostalog u ljudskom životu, i priče i običaji se mijenjaju i nose biljege povijesnih procesa. Društvene, gospodarske, političke i vjerske prilike utječu na običaje, preoblikujući ih i mijenjajući njihovo značenje. Tako su se i običaji na području Imotske krajine bitno izmijenili i „modernizirali“ posljednjih desetljeća, a mnogima od njih prijeti zaborav. Iako se umjetnost usmene književnosti u potpunosti može percipirati jedino izravnim slušanjem kazivanja, važno je vjerno bilježiti i čuvati je od zaborava jer ona je važno obilježje hrvatskog narodnog identiteta.

Summary

In national life and customs, the spiritual values of croatian heritage are best preserved and croatian oral literature is an important indicator of traditional culture. In this paper folk tradition and forms of oral literature from Krivodol near Imotski are described. Descriptions and clarifications of certain customs and forms of oral literature that informants are speaking of are added to field recorded tellings of elder residents. Christmas and advent, lenten and Eastern customs as well as customs by which we worship certain saints, everyday customs and songs, traditions, riddles and proverbs preserved in national memory are recorded. Folk customs, which are one of the main subjects of ethnological researches, are symbiosis of religious and secular motives and they are always in functional correlation with time and surrounding in which they are performed. Just like everything else in human life, stories and customs are changing and carrying a mark of historical processes. Social, economical, political and religious occasions have an effect on customs, transforming them and changing their meaning. That way, customs from Imotska krajina region are substantially changed and "modernized" in the last few decades, and a lot of them are likely to be forgotten. Even though the art of oral literature can completely be perceived only by direct listening of sayings, it's important to record it accurately and to keep it from oblivion because it is an important characteristic of croatian national identity.